

Josip Humjan

Intervju s Nikolom Mokrovićem

Documenta – centar za suočavanje s prošlošću od 2009. godine provodi projekt „Ljudski gubici u Hrvatskoj 1991.-1995.“ s ciljem kreiranja poimeničnog popisa žrtava rata u Hrvatskoj. Projekt je do kraja 2017. godine djelomično dovršen. Prema do sada sakupljenim podacima *Documenta* procjenjuje da je u Domovinskom ratu život izgubilo oko 18.000 osoba.

Humjan: Možete li nam reći kako se provodi istraživanje?

Mokrović: U istraživanju polazimo od pretpostavke da je nužno utvrditi činjenice o svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, vjersku, političku pripadnost te se za utvrđivanje podataka o žrtvama koristimo znanstveno utemeljenom metodologijom istraživanja. Samo istraživanje se temelji na metodama analize sadržaja i strukturiranog intervjuja. Provedba istraživanja je sistematizirani proces koji zahtijeva edukaciju, pripremu i iskustvo istraživača/ica. Ciklus istraživanja započinje prikupljanjem svih dostupnih primarnih ili sekundarnih izvora kao što su publikacije, popisi žrtava, žrtvoslovi, knjige, novinski članci, evidencija nestalih osoba na području RH i druge baze podataka. Prikupljanje dostupnih podataka je temelj istraživačima u pogledu sagledavanja stradanja na određenom području. Dolaskom na teren istraživači kontaktiraju lokalno stanovništvo, udruge stradalnika, udruge branitelja, vjerske zajednice, lokalne vlasti i druge. Također kontaktiranjem članova obitelji žrtava ispunjava se izjava svjedoka tj. upitnik o žrtvi koji je ujedno primarni izvor. Suradnja s lokalnim stanovništvom jedan je od preduvjeta za kvalitetnu provedbu i prikupljanje podataka. Sveopće nepovjerenje u institucije jedan je od izazova s kojima se istraživači susreću. Također neki od izazova su i pitanje kako pronaći relevantne sugovornike, kako utvrditi status žrtve te kako raditi sa smanjenim resursima. Prilikom rada na terenu dolazimo do novih informacija te smo tako utvrdili određeni broj nestalih osoba koje nisu bile zavedene u *Knjizi osoba nestalih na području RH* kao niti od strane

MUP-a. Navedene informacije smo prosljedili Upravi za zatočene i nestale pri Ministarstvu hrvatskih branitelja, a rezultat toga je da su određene osobe stavljene na popis nestalih u jednom od narednih izdanja *Knjige nestalih*.

Humjan: Osim terenskih istraživanja, koji su vam drugi izvori informacija o žrtvama?

Mokrović: Kao što smo već napomenuli, svi dostupni sekundarni izvori koje prikupimo prije terenskog rada, no i sama dokumentacija koju prikupimo na terenu kao što su: upitnici o žrtvama ispunjeni sa članovima obitelji i poznanicima žrtve; opisi žrtava; fotografije spomenika; fotografije nadgrobnih spomenika; obdukcijски nalazi; osobni dokumenti; rodni, vjenčani, krsni, smrtni listovi; dozvole za sahranu; fotografije žrtava; fotografije mjesta stradanja; fotografije mjesta ukopa; otpusna pisma; osmrtnice; rješenja o proglašenju nestale osobe umrlom; rješenja o dodjeli dionica; vojne knjižice; presude domaćih sudova i ICTY-a; optužnice DORH-a.

Humjan: Koliko je izvora dovoljno da se nekoga upiše na popis te kako se informacije o žrtvama provjeravaju?

Mokrović: Izvori koji govore o stradanju određene osobe su različiti te je samim time i njihova kvaliteta različita. Standard je u našem radu da za svaki podatak koji prikupimo vršimo provjeru iz tri neovisna izvora. Prikupljena se dokumentacija obrađuje i unosi u bazu podataka gdje se uspoređuju podaci iz različitih izvora i utvrđuje se postoji li potvrda pojedinog podatka iz tri međusobno neovisna izvora. Za podatke koji se ne mogu potvrditi iz tri međusobno neovisna izvora potrebna je dodatna provjera (najčešće provjera na terenu). Nedavno predstavljeni preliminarni popis žrtava čine i žrtve s manje od tri izvora, no ono što slijedi je nadopuna podataka na terenu i obrada neobrađene sekundarne dokumentacije.

Humjan: Možete li nam detaljno reći kakva je bila organizacija rada te je li u ovih osam godina dolazilo do nekih promjena?

Mokrović: Istraživanje je započelo 2009. godine te je tijekom godina bilo određenih promjena. Promjene u dinamici istraživanje bile su rezultat promjena unutar samog tima i financiranja samog projekta. U počecima istraživanja sudjelovalo je nekoliko desetaka istraživača/ica i volontera/ki, kako u fazi terenskog istraživanja tako i u fazi obrade podataka. Danas smo suočeni sa situacijom da na navedenom istraživanju rade 3 osobe i nekoliko volontera. Time je proces obrade podataka i terenski rad na neistraženom području otežan, a završavanje projekta i cjeloviti popis stradanja na području RH ne očekuje se u predviđenom vremenskom okviru.

Humjan: Tko je financirao projekt?

Mokrović: Tijekom godina projekt su financirali: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Robert Bosh Stiftung, National Endowment for Democracy, Open Society Institute, C.S. Mott, Europska komisija i drugi.

Humjan: Tvrđite da je u Domovinskom ratu poginulo oko 18.000 ljudi, kako možete tvrditi da znate (otprilike) broj žrtava, ako niste popisali žrtve u Dalmaciji i istočnoj Slavoniji?

Mokrović: Procjene o ukupnom broju stradanja su napravljene od strane različitih znanstvenih stručnjaka te oslanjajući se na njih, i uspoređujući ih s našim rezultatima istraživanja, možemo reći da se brojke podudaraju. Iako ne postoji potpuna i jedinstvena evidencija stradalih osoba tijekom rata, postoje različite evidencije koje su napravljene od strane ministarstava i znanstvenika kojima je područje rada demografija (Ministarstvo hrvatskih branitelja, Ministarstvo zdravlja, Uprava za zatočene i nestale, Ministarstvo obrane...) te se objedinjavanjem navedenih podataka došlo do procjena od 18 000 do 22 000 stradalih osoba. Kroz različite izvore možemo utvrditi kako navedeni interval odgovara broju stradanja, no ono što je i konačni cilj našeg istraživanja je da ne govorimo o procjenama i intervalima, već o cjelovitom, provjerljivom i vjerodostojnom popisu svih stradalih. Do sada smo terenski obradili područje istočne Slavonije, zapadne Slavonije te dio Korduna i Like. Trenutačno se radi na području Dalmacije.

Humjan: Možete li nam ukratko predstaviti podatke koje ste do sada sakupili i obradili te zaključke koje ste uspjeli donijeti?

Mokrović: U prosincu 2017. godine predstavili smo preliminarne podatke za Sisačko-moslavačku županiju. Tijekom godina istraživanja intervjuirano je 6890 članova obitelji žrtava i poznanika žrtava, prikupljeno je preko 26500 dokumentacije, dok u bazi trenutno imamo registrirano 16080 žrtava. Predmetno područje za koje smo predstavili preliminarne podatke je obuhvaćalo općine u teritorijalnom ustrojstvu iz 1991. godine, a to su općine Petrinja, Sisak, Glina, Vrginmost, Kostajnica, Dvor, Kutina i Novska. Na navedenom području je prema popisu stanovništva živjelo ukupno 253 174 stanovnika. Broj žrtava koje su imale prebivalište na području navedenih općina je 2224. Raščlambom na općine možemo vidjeti da u općini Petrinja imamo evidentiran najveći broj žrtava njih 627 tj. 28%, općina Glina 565 tj. 25%, Sisak 270 tj. 12%, Vrginmost 204 tj. 9 %, Kostajnica 189 tj. 9%, Novska 179 tj. 8%, Dvor 178 tj. 8% i Kutina 12 tj. 1%

Kada govorimo o broju žrtava prema spolu imamo 74% muškaraca (1643) i 26% (581) žena od čega smo evidentirali 29 djece.

S obzirom na etničku pripadnost žrtava, od ukupnog broja 2224, podjednak je broj Hrvata/Hrvatica i Srba/Srpkinja. Broj stradalih Hrvata/Hrvatica je 1017, dok je broj stradalih Srba/Srpkinja 1000. Treću po redu skupinu čine osobe za koje se nije utvrdilo kojoj etničkoj skupini pripadaju, njih 197. Također u malom broju imamo zastupljenost drugih etničkih skupina: Muslimana/ki, Bošnjaka/inja, Jugoslavena/ki, Albanaca/ki, Roma/kinja, Slovenaca/ki.

Documenta svojim radom poseban naglasak stavlja na prava i potrebe civilnih žrtava rata te je samim time status žrtve jedna od bitnijih kategorija koje obrađujemo. Na predmetnom području radi se o 55% (1231) civila i 38% (843) vojnika/policajaca. Određeni dio odnosi se na osobe s dvostrukim statusom što znači da za njih nismo sa sigurnošću utvrdili kojoj kategoriji pripadaju. Takve žrtve čine 5% od ukupnog broja (98).

Kako su najmnogobrojnije kategorija žrtava civili, prikazali smo etničku pripadnost žrtava koju čini 56% Hrvata/Hrvatica tj. 689 žrtava, 34% Srba/Srpkinja tj. 417 žrtava, dok za 10% osoba tj. 118 nemamo informaciju o etničkoj pripadnosti.

Osim po mjestu prebivališta, napravili smo i statistički pregled ovisno o općini stradanja. Broj žrtava u općini Petrinja je 516, općini Glina 474, općini Sisak 261, neutvrđeno mjesto stradanja ima 201 osoba, kategorija „ostalo“ odnosi se na mjesto stradanja koje ne uključuje predmetno područje ove prezentacije.

Kada govorimo o vremenskom okviru stradanja, najveći broj stradanja bio je 1991. godine, 1025 žrtava (civila 660, Hrvata/Hrvatica 518, Srba/Srpkinja 11), te 1995. godine, 703 žrtava (civila 355, Hrvata/Hrvatica 38, Srba/Srpkinja 243).

Kao što smo već rekli, navedeni podaci su preliminarni i ono što nam slijedi je predstavljanje podataka na lokalnoj razini gdje će se istodobno raditi i nadopuna podataka. Početkom ove godine planiramo održati prezentaciju podataka u Petrinji, Sisku, Glini.

Humjan: Teme Domovinskog rata gotovo su svakodnevne u Hrvatskoj, a država nije osjetila potrebu napraviti pojedinačan popis žrtava. Zašto?

Mokrović: S jedne strane država nema nikakvog razloga da ne napravi takav popis. Posjeduje resurse, autoritet i znanja. Čak i ako potonje nedostaje, ta bi se manjkavost dala ispraviti kreativnim dijalogom odnosno suradnjom s organizacijama civilnog društva koje su razvile i metodologiju, a već barataju određenim količinama podataka. To bi svakako bilo racionalno sa stajališta državne politike. Na taj bi se način raščistilo polje društvene i političke artikulacije problema, tj. stvorili bi se preduvjeti da takvi podaci koji ipak imaju javni legitimitet – puno veći od organizacija civilnog društva, koje se često tendenciozno prokazuje ili kao amaterske ili kao nositelje partikularnih interesa – budu ‘tvrda’, faktična osnova za razumijevanje problema. Takvo što poklapalo bi se s nekim tipom racionalnog, komunikativnog diskursa u pluralističkom okruženju. No ono što možemo vidjeti jest da sama država ne može, ne želi, ili ne nalazi političke snage da to učini – da se emancipira od nasljeđa rata, da skine rat s dnevnog reda društvenih i političkih stvari koje se moraju rješavati. Ono što vidimo jest da se prema njemu ponaša oportuno. Može se pretpostaviti da je narav takvog djelovanja istovremeno i strogo interesna i idejna (ideološka). Dakle država (odnosno, njezine političke elite), mogu razvijati različite narative koji mogu doista reducirati realnu narav događaja na set osnovnih teza kroz koje se potom ta živa kompleksnost dalje interpretira – bila ona obrambeni karakter, svetost itd. Problem je međutim u tome što kanonizacija, odnosno stvaranje utemeljiteljskih mitova ne

rješavaju probleme, već mogu predstavljati sredstvo njihove reprodukcije. U spoznajnom smislu, kanonizacija ima pozitivan efekt zato što pruža smisleni okvir interpretacije traumatičnih društvenih događaja. No ona isto tako, što se jače želi nametnuti, proizvodi i svoj tip reakcije. Ne samo zato što ona predstavlja nužno iskrivljenu, manjkavu stvarnost, pa stoga dolaze i glasovi koji upozoravaju na druge dimenzije događaja, već i stoga što se želi nametnuti kao jedina obvezujuća istina. A stvaranje istine i njezino forsiranje u javnom prostoru jest nametanje jedne logike – kvaziznanstvene jednog drugog – a to je politička, društvena, dakle – pluralistička. U opipljivom smislu, taj se odnos prije svega pokazuje kao uzajamna instrumentalizacija politike i historiografije. U takvoj situaciji, ako politička moć stvara povijesnu istinu, ona time samo perpetuira političku krizu i ne dopušta društvenim podsustavima i grupama da ili slobodno artikuliraju svoje ideje ili da zastupaju svoja prava. U tom trenutku najviše pati historiografija jer ideja nije samo u tome da se povijest zaštiti od političke instrumentalizacije, već da se politika suzdrži od 'povjesničarenja'. Političke elite su u tom smislu 'krive' jer pate od jedne zanimljive pretpostavke, naime da će rastakanjem jedinstvene ideje, kanona o državi, doći do njezine disolucije. Stvarnost je naravno obrnuta – država, kao i sve sfere društvenosti (znanstvene, manjinske) prije će prosperirati u mjeri u kojoj bi se rješavale takvih predrasuda o sebi. U praktičnoj ravni takva teleološka politika zadovoljava i potrebe za priznanjem i političkom participacijom određenih grupa, makar i simboličkom. Iz toga nužno proizlazi da dok jedne grupe privilegira, druge u jednakoj mjeri diskriminira (bilo glede statusa, bilo glede etničke pripadnosti). Postavlja se pitanje bi li takav napor, dakle transparentno utvrđivanje svih faktičnih situacija i proizvelo efekte u pravnoj sferi, tj. bi li pojedine žrtve (prije svega civilne) u većoj mjeri morale ispunjavati svoje obaveze prema njima. Kod vojnih žrtava, odnosno udruženja koje predstavljaju ili branitelje ili braniteljske žrtve, vidi se sva nevolja političke instrumentalizacije odnosno takvih političkih pretpostavki. I ako ništa drugo, čisto da se uzmu u obzir problemi s objavljivanjem registra branitelja. Obrana države je javna stvar, a ne privatna inicijativa i poslovna tajna. Ako je država u tom smislu transparentna, i polazi se od toga da nema zloupotrebe, tj. da ni jedan od aktera nema što skrivati, a koristi su višestruke (dodatne provjere, ostvarivanje prava, dostupnost podataka za znanstvena istraživanja), onda je nejasno zašto takav registar ne bi bio javan. Ukratko, stvaranje popisa riješilo bi niz problema, ali bi i pretpostavljalo da je niz problema već riješen.

Humjan: U intervjuu za *Novi list* rekli ste da je ovaj popis osnova za pomirenje, mislite li da će zbog činjenice da postoji pojedinačni popis žrtava prestati manipulacije brojkama i žrtvama?

Mokrović: Kao doprinos izgradnji pomirenja, što je ujedno i doprinos utvrđivanju činjenica u kontekstu podrške inicijativi RECOM-a, *Documenta* provodi istraživanje *Dokumentiranje ljudskih gubitaka u Hrvatskoj 1991.-1995.*

Glavni je cilj istraživanja zaustavljanje političkih i ideoloških manipulacija žrtvama rata u

RH kroz stvaranje dostupnog i provjerljivog poimeničnog popisa svih poginulih i nestalih s njihovim osnovnim identifikacijskim podacima te načinima stradanja. Nakon 27 godina od stradanja nemamo cjeloviti popis svih ratnih žrtava na području RH koji je vjerodostojan i činjenični popis s imenima svih žrtava rata.

Utvrđivanje činjenica, proces pomirenja i njegovanje kulture sjećanja, kao što znamo, dugotrajan je i zahtjevan proces koji uključuje aktivno sudjelovanje različitih dionika na različitim razinama. S druge strane članovi obitelji nestalih, ubijenih, civilne žrtve rata zaslužuju znati što se s njihovim najbližima dogodilo te imaju pravo na bilo koji oblik obeštećenja od restitucije, kompenzacije, rehabilitacije, satisfakcije i jamstvo neponavljanja. Imaju pravo na progovaranje o činjenicama i priznavanju patnje svih žrtava rata bez obzira na etničku pripadnost. Poimenični je popis jedan segment u procesu pomirenja, no uz njegovo stvaranje potrebne su i zakonodavne promjene kao što je donošenje i implementacija zakona koji će na adekvatan način riješiti problematiku civilnih žrtava rata kao i nestalih osoba.

Humjan: Možete li nam ukratko predstaviti inicijativu za REKOM te što bi ta organizacija radila?

Mokrović: Proces osnivanja REKOM-a traje više od deset godina te u velikoj mjeri predstavlja napor organizacija civilnog društva da daju svoj prilog ustanovljivanju činjenica o teškim narušavanjima ljudskih prava u ratovima na području bivše Jugoslavije. Razlog toj potrebi očit je: zemlje ovih prostora („regije“) opterećene ratnim nasljeđem, nisu ispunjavale svoje funkcije u smislu procesiranja ratnih zločina, utvrđivanja popisa nestalih, razvijanja različitih oblika obeštećenja za materijalnu ili nematerijalnu štetu gdje su zagovaranje u tom smjeru preuzele različite organizacije civilnog društva. Neefikasnost u provođenju gore navedenog tiče se i toga što se pokazalo bitnim da države surađuju u razmjenama informacija, u procesima nacionalnih tužilaštva. Odnosno, pokazalo se da problemi postoje kako u nacionalnim pravosudnim sustavima, tako i na razini međunacionalne suradnje – da su opterećeni ili sumnjičavošću ili političkom instrumentalizacijom. Također mnoge informacije, podaci, i na kraju ljudi koji su bili građani jedne države, sada se nerijetko nalaze u drugim državama. Stoga je bitan karakter Inicijative za REKOM regionalna suradnja.

Puno ime REKOM-a je „Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriju nekadašnje SFRJ od 1. siječnja 1991. do 31. prosinca 2001. godine“ te je zamišljen kao međudržavna komisija koju osnivaju države nastale na teritoriju bivše SFRJ. To izvansudsko tijelo istraživalo bi navode o svim ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava u vezi s ratom; poimenično popisivalo sve ratne žrtve, kao i žrtve kaznenih djela u vezi s ratom; prikupljalo podatke o logorima i drugim mjestima prisilnog zatvaranja. Zamišljeno je da regionalna komisija bude neovisna od svojih osnivača te da se financira iz donacija.

Koalicija za osnivanje REKOM osnovana je na Četvrtom regionalnom forumu za tranzicijs-

ku pravdu 28.10.2008. godine u Prištini. Tijekom naredne tri godine Koalicija je potakla najobimniju društvenu raspravu ikada organiziranu na ovim prostorima: konzultacijski proces o mandatu REKOM obuhvatio je 6.700 predstavnika/ca civilnog društva, uključujući organizacije za ljudska prava, žrtve, obitelji žrtava i nestalih, izbjeglice, veterane/branitelje, logoraše, pravnike/ce, umjetnike/ce, pisce i spisateljice, novinare/ke i druge ugledne pojedince/ke. U formi okruglih stolova sudionici/ce su iznosili/le svoje prijedloge i stavove o mandatu tog regionalnog, međudržavnog tijela za otkrivanje i javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, o žrtvama i počiniteljima. Održano je 128 lokalnih i regionalnih skupova i osam međunarodnih foruma za tranzicijsku pravdu. Iznijeti stavovi pretočeni su u Prijedlog Statuta REKOM-a koji je potom analizirala stručna grupa, formirana od izaslanika/ca predsjednika država i predsjedništva BiH. Stručna grupa je nakon godinu dana rada, 28.10.2014., dostavila Koaliciji Izmjene Prijedloga Statuta, koji je potom i usvojen na Skupštini Koalicije, 14. studenog 2014. godine.

Rezultate konzultativnih procesa moguće je pronaći na stranicama Inicijative.

Humjan: Što mislite u kulturi sjećanja u Hrvatskoj?

Mokrović: Na ovo pitanje odgovorili smo dijelom ranije. No u širem smislu kulturu sjećanja teško je ocjenjivati. Predstavlja li kultura sjećanja historiografiju u proširenom smislu? Dakle ne samo pozitivna znanost, nego i aktivna praksa sjećanja pojedinih grupa? Je li kultura sjećanja razlika između službene povijesti i svih pojedinačnih i posebnih povijesti tj. pripovijesti? Ili je kultura sjećanja također pozitivna povijest koja naglasak stavlja na kontekst (nešto kao novi institucionalizam?). Sa stajališta *Documente*, mogli bismo reći da što se tiče makrorazine političke institucije pokazuju mali kapacitet za razumijevanje svojeg razvoja u smislu povijesnih lomova ili kontinuiteta, već imaju sklonost da sebe vide kao početak povijesti (a sve u pretpovijesti nečim što vodi prema oslobođenju) ili da negiraju višestrukost i bogatstvo povijesne dinamike iz koje su nastale. Što primjerice zorno svjedoči nedavni primjer obilježavanja bitke na Sutjesci i prijedloga da Hrvatski sabor bude pokrovitelj događanja. S druge strane i dalje je preveliki naglasak na kanonizaciji i redukcionizmu i to sa stajališta pobjednika ili ratova. Civilnom životu, kao i civilnim žrtvama, odaje se mali ili nikakav pijetet, kao i dogovornom upravljanju prostorima zahvaćenim ratom – primjer reintegracije Istočne Slavonije. S mikrorazine, sa stajališta različitih aktera, pojedinaca i grupa iz akademske zajednice ili civilnog društva, situacija je razvojna – ima puno publikacija koje se bave mnogostrukim povijestima, identitetima i s mnogima od njih *Documenta* surađuje. S druge strane organizacije civilnog društva koje često nose sjećanja i prava *drugih* imaju malo utjecaja u javnosti i na donositelje političkih odluka. One se ili zaboravljaju i zanemaruju ili osuđuju kao subverzivna djelatnost, što sa svoje strane govori o tome koliko je kapacitet ukupnog i višeslojnog društvenog pamćenja malen. Tko se primjerice sjeća rada mirotnovnih, antiratnih, ljudskopravaških organizacija iz devedesetih godina, može li se u njima čitati u udžbenicima? Npr. o Volonterskom projektu u Pakracu? O razvoju prigov-

ora savjesti u hrvatskom zakonima? O mreži kampova „Suncokret“? O različitim ženskim grupama pomoći? Ili o pokušajima razvoja i povećanja građanske participacije? Zašto je tomu tako? Vjerojatno ni jedan uzrok nije presudan, no kao i uvijek, radi se o finim suptilnim nitima koje oblikuju društvena stanja i mišljenja o njima. Ne može se egzaktno dokazati da bogatija, ekonomski naprednija društva imaju razvijeniju kulturu sjećanja. No ako su ta društva i liberalnija i poštuju različite tipove učešća različitih autonomnih grupa, ili nisu opterećena neprestanom opasnošću političke instrumentalizacije, može se pretpostaviti da je kultura sjećanja bogatija. Ovdje zasigurno možemo pričati i o nekim povijesnim uzrocima. Na primjer, koliko je jugoslavenska službena historiografija radila u korist vlastite štete perpetuirajući vlastite mitove, ili zanemarujući točke vlastite političke netransparentnosti (poslijeratne egzekucije, Goli otok, i drugo), i koristeći ih kao specifične političke motive za mobilizaciju? I pritom nemajući ni jedno političko sredstvo, oruđe u toj bogatoj arhitekturi za rješavanje stvarnih, funkcionalnih problema? To je situacija *bratstva i jedinstva* koja se raspada u klanju i krvi, odnosno kobna uzajamna kontaminacija politike i povijesti. Sve ove probleme dobro sumira i današnji nesretni odnos prema zločinačkoj tvorevini NDH, kao što pokazuju recentni događaji s otvaranjem izložbe u UN-u, preporuke Vijeća za suočavanje s posljedicama vladavine nedemokratskih režima.

Humjan: Koji su razlozi njezine nerazvijenosti i tko je najveći krivac za to?

Mokrović: Razloga je svakako više, i sigurno se radi o kompleksnom i suptilnom problemu. Suptilnom jer se dešava u perspektivi koja nije prepoznata u historiografiji, odnosno, ako jest, taj proces se dešava sporo i mukotrпно i ne predstavlja *mainstream* pristup. Također problem može biti i u tome da se pokuša razmotriti da li poticaj za razvijanje kulture sjećanja uopće i dolazi iz same znanstvene discipline – što znači da je ona spremna redefinirati i propitivati svoju društvenu ulogu, i iznova sagledati kakve je tipove *outputa* sprema ili dužna isporučivati društvu. Također, kao što je već rečeno, problem je u tome što je cijeli kompleks previše opterećen političkom dimenzijom koja zasigurno može oblikovati proces takvog sazrijevanja i samorazvoja discipline. Naša pozicija ipak jest dijelom pristrana – prvo, ne dolazimo iz obrazovnog sustava, napose iz povjesničarske struke, i drugo, nastupamo s pozicije civilnog društva, iz čijeg ugla perspektiva izgleda prije svega proturječno. Postoji niz inicijativa, kao u dijalogu između obrazovnih institucija i organizacija civilnog društva, koje razvijaju ono što bi kultura sjećanja trebala biti, vidimo mnogo zanimljivih znanstvenih radova te novih, inovativnih pristupa. Nadalje zasigurno se može govoriti o tome da historiografija kao grana može patiti od nekih svojih specifičnih strukturalnih problema – analiza koji bi zahtijevala složena sociološka i povijesna istraživanja. Politika kao takva, kao i povijest, sigurno nisu sami za sebe uzrocima njezine nerazvijenosti – oni su tek materijal koji kultura sjećanja, kao i povijest kao disciplina, prerađuju svojim jezikom. No zasigurno se može argumentirati da se u situaciji političkog prosatora, opterećenog dugogodišnjim nedemokratskim praksama i monističkim principima proizvodnje istine, autoritarnom vlašću, nepostojanjem dugih i stabilnih liberalnih i demokratskih

tradicija – što rezultira time da se pojedini društveni podsustavi ne razvijaju slobodno – te, u konačnici, činjenicom da se za znanost izdvaja malo sredstava, zasigurno u velikoj mjeri utječu na njezino bogatstvo ili siromaštvo.

Humjan: Na koji način bi ju trebalo razviti?

Mokrović: Sve od gore nabrojanog sigurno može pripomoći razvoju kulture sjećanja. Pitanje je, naravno, što i razvijena kultura sjećanja podrazumijeva? Razvijenu kulturu sjećanja možda bismo mogli, sažeto iskazano, definirati kao kulturu u kojoj svako tko se poima žrtvom, odnosno čija su prava uistinu bila u nekom trenutku ugrožena, može slobodno ispovijedati, tj. svjedočiti o svojim patnjama te da postoji nekakav oblik društvenog priznanja (politike obeštećenja, memorijalizacije, stvaranja definitivnih popisa stradanja). Takav pristup pretpostavlja postojanje nekakvog mehanizma reprezentativnosti, kao i mogućnost da se takve poruke mogu komunicirati, i u konačnici, da postoje recipijenti koji mogu primiti takve poruke s dozom uvažavanja i svojevrzne poniznosti. Kultura sjećanja ovisi zasigurno o subjektivnoj percepciji, spremnosti da ljudi razotkriju svoje patnje, da prestanu biti taocima šutnje u vezi nepravde koja im je učinjena te o tome koliko okoliš u kojem se nalaze jest kapacitiran da takve poruke upija. U ovdašnjim kulturama, koje se prije naslanjaju na kult snage i herojstva, razumljivo jest da je pozicija 'slabijeg' uvijek podreprezentirana te da je proces u kojem ona dobiva pravo legitimnosti postojanja u javnom diskursu uvijek osjetljiv. On je osjetljiv već stoga što zapravo nastupa s nevećinskih pozicija gdje se većina – virtualno ili stvarno – poistovjećuje ili je poistovječena s dominantnim, većinskim narativom. Stoga su različite udruge zapravo prirodno mjesto artikulacije takvih pozicija, u puno većoj mjeri nego što su to veliki i inertni sustavi poput obrazovnih. No zasigurno je jedan od preduvjeta razvoja kulture sjećanja ono što smo naveli u prošlim odgovorima – a to je stišavanje tenzija i priznavanje međusobne nesvodivosti različitih tipova komunikacije kao što su to historiografija i politika, a spremnost za takvo što dolazi i s jedne i s druge strane.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.